

УДК 340.1

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ДЖЕРЕЛА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Олена ІВАНЕНКО,

кандидат юридичних наук, доцент,
заступник завідувача кафедри історії та теорії держави та права
Інституту права імені князя Володимира Великого
Міжрегіональної академії управління персоналом

SUMMARY

In this article, the focus is given to the author's implementation of a comprehensive analysis of the impact of globalization processes on private law that will create real opportunities for further development of forecasting zaznanachenoho sources of law, and to develop concrete measures to counter the negative consequences of legal globalization. The scientist focuses on the fact that today, in the context of globalization, which involves developing common approaches to the regulation of various spheres of life, and create a common regulatory framework, priority is determined by the issue of a unified understanding of the sources of their classification, validity, construction principles Systems. This in turn necessitates re-evaluation of the role and importance of individual sources in the areas of private law, as is the aggravation of issues related to their coordination and elimination of contradictions.

Key words: globalization, sources of private law, regulation, national legal systems, standardization of private law.

АНОТАЦІЯ

У статті основна увага автора приділяється здійсненню комплексного аналізу впливу глобалізаційних процесів на приватне право, що створить реальні можливості для прогнозування подальшого розвитку джерел зазначеного права, а також вироблення конкретних заходів протидії негативним наслідкам правової глобалізації. Науковець робить наголос на тому, що на сьогодні в умовах глобалізації, що передбачає вироблення єдиних підходів до регламентації різних сфер життєдіяльності, а також створення загальної нормативної бази, пріоритетною визначається проблема уніфікованого розуміння джерел, їх класифікації, юридичної сили, принципів побудови системи. Це, у свою чергу, зумовлює необхідність переоцінки ролі і значення окремих джерел у галузях приватного права, оскільки відбувається загострення питань, пов'язаних із їх узгодженням та усуненням суперечностей.

Ключові слова: глобалізаційні процеси, джерела приватного права, правове регулювання, національні правові системи, стандартизація приватного права.

Постановка проблеми. На сьогодні в жодного з фахівців у галузі права не викликає сумнівів той факт, що визначальною характеристикою сучасного розвитку права є процес інтеграції правових систем під впливом процесів глобалізації, які відбуваються практично в усіх сферах правового життя суспільства, найбільш виразно виявляються у сфері приватного права, яке тісно взаємопов'язане з економічною модернізацією держави.

Актуальність теми. Актуальність дослідження зумовлена тим, що комплексний аналіз впливу глобалізаційних процесів на приватне право дасть змогу спрогнозувати подальший розвиток джерел зазначеного права, а також виробити конкретні заходи протидії негативним наслідкам правової глобалізації.

Проблема дослідження питань тенденцій сучасного розуміння права в умовах глобалізації, а також змін у приватному праві під впливом глобалізаційних процесів висвітлена в працях С.А. Авак'яна, П.П. Баранова, Б.Н. Бессонова, А.Н. Бикова, А.М. Величка, Ю.М. Горського, М.Г. Делягіна, А.А. Коваленка, Ю.И. Котенка, В.Н. Кудрявцева, Г.В. Мальцева, С.А. Марковой-Мурашової, А.А. Мигولاتьєва, А.Н. Нікітіна, Т.Н. Никифорова, П.Ф. Пашкевича, Л.М. Романової, В.Н. Синюкова, С.А. Щетініна, В.В. Янкова та інших.

Мета статті – визначити і сформулювати сутність і специфіку впливу глобалізаційних процесів на приватне право, що дасть змогу спрогнозувати подальший розвиток джерел зазначеного права, а також виробити конкретні заходи протидії негативним наслідкам правової глобалізації.

Вклад основного матеріалу дослідження. Створення глобальної економічної системи та формування єдиного правового простору, що стає можливим лише шляхом зближення

і взаємопроникнення правових систем провідних економік світу, зумовили появу й зростання кількості нових юридичних конструкцій у вітчизняному законодавстві. Але ці процеси характеризуються наявністю прихованих ризиків: з одного боку, спрощується система регулювання взаємовідносин між приватними особами, використовуються загальні правові норми та інститути, створюються наднаціональні судові органи тощо; з іншого – процеси уніфікації, стандартизації та універсалізації приватного права негативно відбиваються на публічно-правовій сфері: з'являються загрози економічній безпеці держави, спровоковані конфліктом приватних і національних інтересів. Ураховуючи це, можна припустити, що головними тенденціями й перспективними напрямками розвитку сучасного вітчизняного приватного права можуть стати збільшення частки державного регулювання, використання імперативних методів юридичного впливу на приватноправові відносини, уніфікація і стандартизація приватного права, зміна системи джерел, що регулюють цивільні правовідносини, поява нових суб'єктів приватного права тощо.

Глобалізаційні процеси в різних національних правових системах відбуваються по-різному, але єдиним для них є той факт, що зазначені процеси насамперед здійснюють безпосередній вплив на структуру і зміст джерел права, які є визначальними критеріями дослідження будь-якої правової системи та її місця на правовій карті світу. Джерела права є важливою характеристикою правової системи, а тому питання, пов'язані із їх дослідженням, посідали й посідають одне із провідних місць як у закордонній, так і у вітчизняній науці [1, с. 239].

На сьогодні в умовах глобалізації, що передбачає вироблення єдиних підходів до регламентації різних сфер

життєдіяльності, а також створення загальної нормативної бази, пріоритетною визначається проблема уніфікованого розуміння джерел, їх класифікації, юридичної сили, принципів побудови системи. Це, у свою чергу, зумовлює необхідність переоцінки ролі і значення окремих джерел у галузях приватного права, оскільки відбувається заострення питань, пов'язаних із їх узгодженням та усуненням суперечностей.

Проблема визначення поняття джерела права посідає одне із ключових місць у теорії права, оскільки наразі відсутній єдиний підхід до їх розуміння, попри постійне оперування цією правовою категорією. Така ситуація зумовлюється неоднозначними оцінками та характеристиками власне самого права. Так, відсутнє не лише загальноприйняте визначення цього поняття, а й навіть спірним виявляється змістове наповнення самого словосполучення, яким визначаються джерела права [2, с. 13]. Незважаючи на те що відбувається динамічний розвиток правової науки, збагачення теорії права підходами та ідеями, ситуація суттєво не змінюється стосовно джерел права. Наприклад, джерелом права можуть визнаватися суспільні відносини, які потребують правового регулювання; ідеї, погляди, теорії, у яких відображається сутність соціально-правового регулювання і які здійснюють значний вплив на правотворчу та правозастосовну діяльність; прийняті в офіційному порядку владні приписи [3, с. 123]. У цьому контексті слушним виглядає зауваження про те, що у визначенні поняття джерел права неприпустимим є їх багатозначність, що зумовлює нагальну потребу у формулюванні єдиного розуміння їхніх сутнісних характеристик, оскільки джерела права повинні являти собою єдине поняття, яке відповідає сутності права [4, с. 12].

Варто зазначити, що в галузевих юридичних науках склався певний загальний підхід, згідно з яким джерела права розглядаються як зовнішнє юридичне вираження норм, інститутів, підгалузей і галузей права, що автоматично виправдовує використання понять «джерела» та «форми» права як синонімів. Доктрина цивільного права визначає джерела права як його форми вираження. Визначення джерел права, які містяться в спеціальній юридичній літературі, зводяться до їх розуміння як форм вираження правових норм, що мають загальнообов'язковий характер. Норми цивільного права виражені в різних правових формах, які в юридичній науці називаються джерелами цивільного права [5].

На сьогодні внаслідок взаємного впливу та взаємопроникнення різних правових систем приватне право будь-якої країни представлене низкою єдиних джерел права. Система джерел кожної з країн може дещо відрізнятися, але набір елементів переважно залишається незмінним. Різниця може полягати лише в їх ієрархії, ролі та значенні того чи іншого виду, але з часом характер і зміст джерел права матимуть, на наше переконання, дедалі більш універсальний характер.

Упровадження принципів міжнародного права як частини національної правової системи більшості держав можна розглядати як перший етап глобалізації. Принципи визначають зміст усіх інших приватноправових норм, тому їх фундаментальне та вихідне значення відзначається практично всіма дослідниками. Попри те, проблемним залишається питання співвідношення принципу й норми права, адже кожен принцип повинен бути сконструйований як норма і знайти своє об'єктивне вираження, або принцип виводиться з низки норм, але сам такою не визнається, а лише розглядається як певний неписаний і непорушний постулат. У зв'язку з цим з метою надання принципам загальнообов'язкового характеру їх необхідно закріплювати у правовій нормі. Нині навіть почали виділяти

такі види норм, як норми-принципи. Але й тут є проблемний аспект, який полягає у визначенні питання про те, що є первинним: норми права чи принципи. Оскільки потрібно чітко уявляти такі моменти: спочатку формулюється генеральна норма, яка згодом обростає іншими правилами поведінки, і, як результат, утворюється інститут права, підгалузь або галузь; або спочатку з'являються певні правила, у результаті узагальнення яких виявляються закономірності, що утворюють змістове наповнення майбутнього принципу. Крім того, на нашу думку, принцип повинен бути незмінним, оскільки є вихідним або базовим елементом правової галузі. У зв'язку з цим, на нашу думку, за порушення принципу повинна передбачатися підвищена відповідальність.

Якщо розглядати міжнародні договори як джерело права, то ними зазвичай визнаються юридично обов'язкові правила поведінки для держав та інших суб'єктів міжнародного права. Вони (міжнародні договори) можуть також містити й норми, що регулюють поведінку суб'єктів приватного права. Норми міжнародного права, за загальним правилом, застосовуються до приватноправових відносин безпосередньо, крім випадків, коли міжнародним договором передбачається необхідність видання внутрішньодержавного акта, необхідного для застосування цього договору.

У цьому контексті варто звернути увагу, що на сьогодні не всіма дослідниками міжнародні принципи та договори визнаються джерелами приватного права, тобто не розглядаються ними як елементи системи національних джерел. На підтвердження своєї позиції вони наводять такий аргумент: джерела права однієї системи не можуть бути одночасно формами права іншої системи. За цього підходу акцентується увага на тому, що джерела міжнародного права посідають відособлене місце в системі внутрішнього права; міжнародні договори повинні розглядатися як регулятори внутрішньодержавних відносин, але в жодному разі не як джерела внутрішньодержавного права. Міжнародні договори є обов'язковими для виконання їх сторонами; є джерелами національного права, тобто розглядаються як вихідні положення, які є визначальними для формування змісту норм національного права. Отже, загальновизнані принципи та норми міжнародного права, так само як і загальні принципи цивільного права, визначають зміст і застосування відповідних цивільно-правових норм [6, с. 68].

Аналіз наявних нині підходів до вивчення джерела приватного права дає змогу виділити дві протилежні позиції: перша – міжнародні принципи й договори є джерелами внутрішньодержавного приватного права; друга – наполягає на їх взаємовиключенні.

Іншим проблемним питанням у контексті розгляду джерел приватного права є підзаконні акти, оскільки тут також мають місце певні суперечності. Джерело права містить норми, тобто загальнообов'язкові правила поведінки, санкціоновані державою. Створенням системи правил, що регулюють приватні правовідносини, повинні займатися спеціально уповноважені органи, тобто законодавча влада, а в нашому випадку виходить так, що ця діяльність здійснюють органи виконавчої влади, головне призначення яких полягає зовсім в іншому. На нашу думку, усунути зазначені вище суперечності можливо, якщо подивитися на цю проблему під іншим кутом зору, а саме: нормотворча діяльність жодним чином не суперечить концепції поділу влади, оскільки, як і раніше, закони створюються законодавчою владою; діяльність органів виконавчої влади щодо створення обов'язкових правил поведінки є обмеженою, оскільки законом чітко визначаються випадки, у яких дозволяється цей вид правотворчості; створені органами

виконавчої влади норми не можуть суперечити закону, а тому знаходяться у стосунку підпорядкування щодо нього; ця правотворчість є необхідною лише для забезпечення реалізації норм законів, а тому виявляється в розробці та прийнятті норм, які уточнюють і доповнюють змістове наповнення зазначених норм або деталізують механізм їх реалізації.

Іншим претендентом на місце серед джерел приватного права є правовий звичай, урахуовуючи специфіку приватних правовідносин, яка виявляється в їх динамічній зміні, появі їх нових видів. З метою усунення прогалин у їх регулюванні можуть використовуватися правила поведінки, які склалися внаслідок їх частого і тривалого застосування приватними особами. У цьому випадку не важливо, чи мають вони будь-яке закріплення. Тому виправданим є їх зарахування до субсидіарних, допоміжних або традиційних джерел права. Але в умовах глобалізації структура допоміжних джерел права зазнає серйозних змін. Якщо розглядати ці процеси на прикладі України, яка є країною романо-германської правової сім'ї, то можна відмітити такі моменти, а саме: закон залишається основним джерелом права; стосовно допоміжних джерел відчуваються вплив, конвергенція правових систем; відбувається певний перерозподіл сфер впливу між традиційними та нетрадиційними джерелами приватного права; нетрадиційні джерела, займаючи певну нішу в регулюванні суспільних відносин, попри відсутність їх офіційного закріплення в чинному законодавстві, починають набувати дедалі більшого значення й ролі під час регулювання приватноправових правовідносин [7, с. 14–17].

На сьогодні велике значення надається локальним актам, які трудовим правом зараховуються до джерел права. Така ситуація зумовлюється особливістю системи джерел трудового права, яка полягає в наявності поряд із нормативно-правовими актами, прийнятими органами державної влади, актів органів місцевого самоврядування, нормативних угод, що укладаються між сторонами трудових правовідносин, і локальних нормативних актів, які затверджуються працедавцем одноосібно або з урахуванням думки представницького органу працівників [8]. Якщо це питання розглядати щодо інших галузей приватного права, то тут ситуація дещо інша: там зарахування локальних нормативних актів до джерел цивільного права, на думку деяких науковців, навряд чи видається можливим, оскільки дія зазначених актів розповсюджується тільки на тих, хто є безпосередніми учасниками цих правовідносин, які засновані на добровільному підпорядкуванні. Однак варто зазначити, що в трудовому праві локальні акти поширюються також лише на учасників конкретних трудових правовідносин. Значна кількість актів, прийнятих у межах регулювання цивільних правовідносин, мають подібну юридичну природу з актами, зарахованими трудовим правом до його джерел [9, с. 55–74]. Ми переконані, що глобалізаційні процеси не оминуть зазначене допоміжне джерело права, яке в найближчому майбутньому буде властиве кожній галузі приватного права, оскільки в умовах переходу нашої держави до ринкових відносин питання застосування локального регулювання в галузі права набули особливої актуальності [10].

Найбільшої гостроти набуває розгляд судового прецеденту як джерела права, який унаслідок глобалізації набуває тотального поширення та починає значно впливати на правовідносини. Дійсно, матеріали судової й арбітражної практики складно однозначно назвати джерелом права в контексті традиційного підходу до системи вітчизняного права, проте вони сміливо можуть називатися допоміжним або традиційним джерелом. Безумовно, судовий прецедент є характерним для англо-американської правової системи, але наразі, урахуовуючи взаємопроникнення та

модифікацію правових систем, уже немає, мабуть, жодної цивілізованої правової системи, яка не спиралася б на практику діяльності судів.

У зв'язку з цим почали з'являтися пропозиції щодо визнання судових рішень джерелами права; зарахування рішень судів про скасування нормативних актів до судової практики як самостійного виду джерел права; розгляду підсумкових актів органів конституційного правосуддя, які створюються у зв'язку зі зверненнями, як правотворчих, оскільки вони вносять зміни у систему чинних правових норм [11, с. 7]. Крім того, в окремих дослідженнях указується на властиву сучасним судам правотворчу функцію й обґрунтовується необхідність не лише визнання судового прецеденту джерелом права, а й прийняття спеціального закону, який би встановлював обмеження можливості застосування прецеденту [12, с. 15–16].

Опоненти цього підходу виступають із критикою подібних заяв, аргументуючи свою позицію так: судовий прецедент не є джерелом права згідно з чинним законодавством; у зв'язку з цим прецедентні норми не можуть отримати офіційного визначення та розглядатися як особливий різновид правових норм [13, с. 260].

Варто сказати, що дискусійність цього питання викликана насамперед глобалізацією, що визначає статус нашої країни як рівноправного учасника міжнародних правовідносин, згідно з яким вона повинна прийняти на себе низку зобов'язань. Між тим, вітчизняне законодавство перебуває в підготовчому стані для того, щоб офіційно закріпити статус окремих актів суду як джерел права, а тому рано чи пізно, ми сподіваємося, це відбудеться.

Дуже важливим також є те, що під впливом глобалізації розвивається цивілістична доктрина, вплив і значення якої неухильно зростає в правотворчій і правозастосовній діяльності. Попри те, що доктрина офіційно не визнається джерелом права, важко заперечувати проти її частого використання. Цінність цієї доктрини, яка містить положення, розроблені вченими, полягає в тому, що вони (положення) можуть стати базисом не тільки для судового рішення в цивільних справах, а й виступити як напрями поліпшення вітчизняного законодавства.

Висновки. Підводячи підсумки, варто зазначити, що в приватному праві під впливом глобалізації почала складатися власна система основних і допоміжних джерел права, які відображають особливості сучасних приватноправових правовідносин; джерела приватного права можна поділити на традиційні, до яких належать принципи й загальні положення міжнародного права; законодавство, підзаконні акти, правові звичаї; та допоміжні – судову практику й судовий прецедент, локальні акти, доктрину.

Список використаної літератури:

1. Маркова-Мурашова С.А. Правовая система России (феноменологический и типологический анализ) : [монография] / С.А. Маркова-Мурашова ; под общ. ред. В.П. Сальникова, Р.А. Ромашова. – СПб., 2006. – С. 239.
2. Марченко М.Н. Источники права : [учебное пособие] / М.Н. Марченко. – М., 2005. – С. 13.
3. Ромашов Р.А. Теория государства и права / Р.А. Ромашов. – СПб., 2006. – С. 123.
4. Яковлева Л.В. Источники российского уголовно-процессуального права : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / Л.В. Яковлева. – СПб., 1999. – С. 12.
5. Гражданское право. Общая часть : [учебник] : в 4 т. / под ред. Е.А. Суханова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М., 2008. – Т. 1. – 2008.
6. Гражданское право : [учебник] : в 2 т. / отв. ред. Е.А. Суханов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 1998. – Т. 1. – 1998. – С. 68.

7. Малько А.В. Значение нетрадиционных источников частного права в урегулировании предпринимательства в современной России / А.В. Малько, Д.В. Храмов // Арбитражный и гражданский процесс. – 2010. – № 1. – С. 14–17.

8. Трудовое право России : [учебник] / отв. ред. Ю.П. Орловский, А.Ф. Нуртдинова. – М., 2008.

9. Козлова Н. Правовая природа учредительных документов юридического лица / Н. Козлова // Хозяйство и право. – 2004. – № 1. – С. 55–74.

10. Букреева Е. Правовая природа и функции локальных источников трудового права в условиях рыночной экономики / Е. Букреева // Законодательство и экономика. – 2007. – № 1.

11. Терюкова Е.Ю. Правовые акты в процессе осуществления конституционного правосудия : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / Е.Ю. Терюкова. – М., 1999. – С. 7.

12. Поленина С.В. Законотворчество в Российской Федерации / С.В. Поленина. – М., 1996. – С. 15–16.

